

словником, «КОМПЕНДИУМ (лат. *compendium* – скорочення) – це довідкове видання, в якому **компактно викладена наявна інформація в певній галузі**; «**скорочений виклад основних положень** наукових розробок, бізнесових програм»; книжн., заст. – стислий виклад основних положень якої-небудь науки, результатів дослідження тощо¹. Однак авторка відмовляється від цілісного викладу матеріалу і в четвертому розділі пропонує читачам вибрані лекції. У тринадцяти підрозділах цієї частини посібника міститься інформація про: жанрову своєрідність «Повісті про 70 літ» А.Дімарова, поезію і прозу І.Жиленко, роман-містфікацію В.Тарнавського «Матріополь», особливості образної системи й поетику композиції роману М.Вінграновського «Северин Наливайко», а також про окремі твори Вал.Шевчука, В.Шкляра, Б.Нечерди, Є.Кононенко, А.Глушача, О.Жовни. Наведені матеріали дуже цікаві, містять багато влучних спостережень і висновків, однак це все ж таки не лекції, а статті, написані в різний час і з різними дослідницькими завданнями.

У цій рецензії я дозволила собі висловити цілу низку критичних зауваг. Чи означає це, що посібник В.П.Саєнко не вартий уваги? У жодному разі. Наведені зауваження – то лише елемент дискусії, конструктивного обговорення актуальних проблем сучасного літпроцесу, різних можливих підходів. Я би обов'язково радила прочитати книгу В.П.Саєнко викладачам-філологам, вчителям, усім, хто цікавиться сучасним українським літпроцесом – попри певні спірні думки, у ній можна знайти чимало цікавого й цінного, гарну поживу для розуму й подальших роздумів.

УДК 72.031

Людмила РОМАЩЕНКО

УКРАЇНСЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ ПІВНІЧНОЇ ПАЛЬМИРИ

Український некрополь Санкт-Петербурга /Т. М. Лебединська, П. М. Тарасенко. – К.: Видавничий дім „Стилос”, 2007. – 136 с.

Відомо, моральний рівень етносу визначається ставленням до дітей, старих і померлих. Можливо, саме тому, починаючи з 90-х років минулого століття, активно розвивається некрополезнавство (приміром, нещодавно ознайомилася із ґрунтовним польськомовним виданням „Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie” ((„Польська епіграфіка нагробна на Віленщині”), Wilno-Lublin, 2001), презентованим мені авторкою Кристиною Сирніцькою, у якому досліджено близько 2500 тисяч надгробних інскрипцій на польських похованнях XVII-XIX століть на Віленщині.

Значний внесок у цю галузь зробили письменниця й науковець *Тетяна Лебединська* і художник-фотограф *Петро Тарасенко* – автори книги „Український некрополь Санкт-Петербурга”.

Видання стало наслідком багаторічної дослідницької діяльності Тетяни Миколаївни, його поява абсолютно закономірна, про що йдеться у вступному слові *П. Ковальова*: „Під далеким небом Петербурга знайшли вічний спочинок тисячі українців – від солдатів і козаків, що загинули на будівництві Петрової столиці, до поважних імперських сановників та полководців, які творили історію і політику заснованої імперії”.

Значна частина матеріалів, зібраних у книзі, була репрезентована на виставці-фотопроекті „Український некрополь Санкт-Петербурга” у Національному музеї Тараса Шевченка в Києві. Рецензоване видання – це й данина пам'яті батьків Тетяни Лебединської (на що вказує присвята): поета Миколи Шпака, загиблого у фашистській катівні, та його дружини Зінаїди Горбатенко-Шпак, котрій присвячено чудовий вірш „Бажання”, що вражає авторським передбаченням власної долі: „Ти так хотіла сина, /Похожого на мене, /Щоб він,

¹ Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 - 1980. – Т. 4. – С. 249.

кохана Зіна,/ Тобі казав би: нене./ Ти так його хотіла/ І разом з тим боялась,/ Голубка сизокрила,/ Тому цього не сталося.../ Я в братській буду, Зіна,/ Лежати поміж кленів.../ Ти так хотіла сина,/ Похожого на мене”.

Хоча проведена робота титанічна за обсягом, некрополезнавче дослідження, над яким авторка працювала близько десяти років, обмежене часовими (1703-1919 роки) і просторовими (міські кладовища) рамками. Передмістя Санкт-Петербурга не досліджені, хоча й там знайшли останній притулок чимало відомих українців. Сподіваємося, це в планах Т. Лебединської на близьку чи віддалену перспективу.

Подорож по місцях вічного спочинку відомих співвітчизників розпочинається зі Смоленського цвинтаря. І не випадково. Адже тут відразу після смерті упокоїлося тіло Великого Тараса до перевезення його в Канів. Це місце побіля церкви, позначене великим валуном із написом, стало своєрідною Меккою для українців усього світу (щороку учасники наукового семінару „Український Санкт-Петербург”, організованого Т. Лебединською, покладають квіти до пам’ятного каменя).

Упокоїлися тут й інші українські достойники. Серед них – Микола Іванович і Надія Іванівна Хмельницькі, нащадки славного українського гетьмана (праправнуки). Микола Іванович (1791-1845) – відомий свого часу драматург, котрий помітно вплинув на розвиток російської драми 20-30-х років XIX століття (ним захоплювалися сучасники, у тім числі О. Грибоедов і О. Пушкін, а „несамовитий Віссаріон” Белінський ставив його за приклад письменникам-сучасникам за бездоганне володіння словом), автор історичної п’єси „Зиновий Богданович Хмельницький, или Присоединение Малороссии”. Представники знаменитого українського дворянського роду Домонтовичів (на їхніх надгробках козацькі герби), з якого походить Олександра Коллонтай, найбільш відома жінка в радянському уряді, Надзвичайний і повноважний посол СРСР, прихильниця феміністичних поглядів. Ієромонахи Києво-Печерської Лаври Євфимій, Філофей, Іоаким, Мартиній, Вікентій. Відомі живописці XIX-поч.XX ст. Олексій Ківшенко, Костянтин Крижицький – автори полотен на українську тематику. Сергій Нахімов із роду відомих флотоводців, прапрадід яких Тимофій був запорізьким козаком. Леонід Позен (1849-1921) – скульптор, академік, сенатор, автор пам’ятників Гоголю і Котляревському в Полтаві. Відкриття останнього стало небуденною подією, що збрала видатних культурних діячів, у тім числі і з Черкащини: Леся Українка, М. Коцюбинський, Олена Пчілка, М. Старицький, Є. Чикаленко, С. Єфремов.

Далі у книзі оповідається про поховання Олександро-Невської лаври: Благовіщенська і Лазаревські усипальні, Некрополь XVIII ст., Некрополь майстрів мистецтв, Никільський цвинтар.

Тут поховані представники відомих дворянсько-старшинських і козацьких родів: Завадовських, Лизогубів, Закревських, Кушельових-Безбородьків, Кочубеїв, Розумовських, Полетик, Марченків, Милорадовичів. Приміром, Петро Завадовський – син чернігівського поміщика, кабінет-секретар Катерини II, міністр народної освіти.

Володимир Боровиковський – художник історичного і церковного живопису, уродженець Миргорода (тут йому встановлено пам’ятник). Цікава історія професійного становлення митця. Подорожуючи Україною, Катерина II зробила зупинку в Миргороді, де їй представили картини пензля молодого художника, виконані на замовлення місцевого дворянства, яке хотіло вразити імператрицю. Дві з них особливо сподобалися Катерині II, і вона зажадала представити їй автора полотен і порадила йому поїхати в Санкт-Петербурзьку Академію мистецтв, де він згодом отримав звання академіка і радника Академії. Про долю цього талановитого художника йдеться в романі В. Малика „Чумацький Шлях”: Олександр Безбородько опікується молодим ізографом Володею Боровиком, котрий уособлює невичерпне творче начало народу. Побачивши в ньому Божу іскру, уміння розгадати таємниці людської душі й передати те на полотні, граф доручає йому розписати будинок дворянського зібрання в Полтаві, щоб таким чином проявити свій талант і прокласти дорогу в столицю.

Олександр та Ілля Безбородьки – з родини, добре відомої в Україні. На її честь названо село Безбородьки у Драбівському районі Черкаської області (за 25 км від районного центру –

та за 36 км від залізничної станції Золотоноша). На жаль, студенти, вихідці з тієї місцевості, з якими мені доводилося спілкуватися, нічого не знають про історію свого населеного пункту.

Олександр Андрійович Безбородько (1747–1799), здобувши високу освіту (навчався в Києво-Могилянській академії), пройшов шлях від козацького полковника до члена Російської Академії, почесного члена Академії Мистецтв, царського сенатора, таємного радника, світлішого князя Російської імперії, канцлера уряду Катерини II. Мав значний вплив на царя Павла I, добився відновлення Генерального суду і деяких інших установ Гетьманщини, скасованих за Катерини II. Брав участь у російсько-турецькій війні 1768–1773 рр., де командував Ніжинським, Миргородським, Лубенським полками. У переговорах, що закінчились підписанням у 1774 році Кючук-Кайнарджійського миру, Олександр Безбородько виявив виняткові дипломатичні здібності й домогся відмови Туреччини від її прав на Крим та Кубань. 1791 року за сприяння Безбородька укладено з Туреччиною так званий Ясський мирний договір, за яким Туреччина відмовилась від земель між Бугом та Дніпром на користь Росії. За укладення Ясського мирного договору отримав найвищу нагороду Росії – орден Андрія Первозванного. Недаремно пам'ятник Катерині II на Невському проспекті в Санкт-Петербурзі, біля Александринського театру (над його художнім оформленням разом з іншими учнями В. Ширяєва працював Тарас Шевченко), являє собою скульптурну групу, у якій на почесному місці й О. Безбородько. Таким чином увічнені заслуги канцлера перед державою.

У 1805–1817 рр. на кошти Олександра Безбородька, за сприяння його брата Іллі, у старовинному полковому місті Ніжині засновано ліцей, згодом перетворений на гімназію, а ще пізніше – на історико-філологічний інститут ім. князя О. Безбородька (нині державний університет імені Миколи Гоголя). Цей навчальний заклад закінчило багато відомих культурно-освітніх і наукових діячів. Зрозуміло, що постаті Безбородьків привертають увагу українських письменників, які пишуть про події XVIII століття (романи „Журавлиний крик” Р. Іваничука, „Сотники” І. Корбача, „Гетьман Кирило Розумовський” М. Лазорського, „Чумацький Шлях” В. Малика.

У величній тиші лаврських поховань спочиває Наталя Ланська – дружина О. Пушкіна, праправнучка гетьмана Петра Дорошенка.

Скульптор Іван Мартос – уродженець Ічні Полтавської губернії, ректор Санкт-Петербурзької академії мистецтв, автор монумента К. Мініну і Д. Пожарському в Москві, пам'ятників А. Ришельє – в Одесі, Г. Потьомкіну – у Херсоні, надгробків К. Розумовському в Батурині, П. Рум'янцеву-Задунайському – у Києві. Передаючи глибину людського страждання, скульптор, за висловом сучасників, „змусив мармур „плакати”.

Федір Толстой – віце-президент Академії мистецтв, котрий клопотався про звільнення Тараса Шевченка із заслання, і його дружина Анастасія, яка стала для Кобзаря добрим ангелом-хранителем: у домі Толстих (родина була далекою ріднею Скоропадських) Кобзаря приймали як рідного, він подарував Анастасії Іванівні один зі своїх офортів.

Сильвестр Кулябко – письменник-проповідник, ректор Київської духовної академії. Павло Ягужинський – генерал-прокурор, кабінет-міністр (письменники, що пишуть про епоху Петра I і Мазепи, люблять цитувати розмову Ягужинського з царем, котрий намагався вести боротьбу проти корупції. Наприклад, у романі „Гетьманський скарб” Ю. Мушкетика і в „Орді” Р. Іваничука згадується про факт, коли Петро I викликав генерального прокурора Ягужинського і наказав йому: „Хто вкраде стільки, що за ті гроші можна купити шнура, буде повішений” (от би застосувати такий принцип до сучасних казнокрадів). Щоправда, кажуть, Ягужинський на царевий наказ промовив: „Невже ви, ваша величність, хочете залишитися без підлеглих?” На що Петро Олексійович змушений був розсміятися...

Письменник, художник-етнограф Микола Каразін – внук Василя Каразіна, засновника в 1805 році Харківського університету (нині університет носить його ім'я), ініціатора створення одного з перших у Європі Міністерства народної освіти.

Далі у книзі зазначено поховання Волковського православного цвинтаря, музею-некрополя „Літературські містки”, Новодівичого монастиря, Сампсоніївського собору, Великоохтинського цвинтаря, цвинтаря „Пам'яті жертв 9 січня”, на яких теж упокоїлися відомі достойники.

Олександр Афанасьєв-Чужбинський – мовознавець, етнограф, випускник Ніжинського ліцею, укладач українсько-російського словника, автор „Спогадів про Шевченка”.

Відомий історик-етнограф і письменник, один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства, соратник Т. Шевченка Микола Костомаров, котрий перекладав українською мовою твори В. Шекспіра, Дж. Байрона, „Краледворський рукопис”.

Надзвичайно обдарований художник Михайло Врубель, котрий закінчив Одеську гімназію і працював у Києві, де виконав розписи Кирилівської церкви й ескізи для розписів Володимирського собору.

Декабрист, нащадок гетьмана Данила Апостола, Сергій Муравйов-Апостол – очільник повстання Чернігівського полку, страчений разом з іншими чотирма декабристами.

Поет Аполлон Майков, який був добре знайомий із Кобзарем (присвятив йому вірші), зустрівся з ним у родині Ф.Толстого.

Анна Ахматова (уроджена Горенко) – одна із найяскравіших представниць поезії срібного віку, почесний доктор Оксфордського університету, чий дитинство і юність пов’язані з Україною: народилася під Одесою, навчалася у Фундуклеївській гімназії і на вищих жіночих курсах у Києві, перекладала поезії І. Франка.

Микола Некрасов (його мати походила з родини Закревських), котрий народився в містечку Немирові (тут йому споруджено пам’ятник), славному літературними традиціями і пов’язаному з іменами Марка Вовчка, Миколи Трублаїні, про що свідчать меморіальні дошки та експозиції в місцевих музеях (у цьому пересвідчилася особисто, здійснивши минулого року екскурсію літературною Вінниччиною). Микола Олексійович популяризував твори Є Гребінки, Марка Вовчка, Т. Шевченка, останньому присвятив посмертний вірш, де в ліричній формі повістує про трагічну долю національного поета і його значення в житті народу.

Уродженець Чугуєва на Харківщині, знаменитий художник Ілля Рєпін – автор славнозвісної картини „Запорожці”, матеріал для якої збирав, відвідуючи місця, пов’язані з історією січовиків, і для якої позували відомі сучасники, наприклад, український історик Дмитро Яворницький (автор ґрунтовної «Історії запорізьких козаків») постав у центральній постаті писаря. У портретній галереї Рєпіна серед відомих діячів науки і культури – і Т. Шевченко.

Т. Лебединська фіксує у книзі також утрачені поховання і ті, які не вдалося відшукати. Серед таких – втрачена могила гетьмана Павла Полуботка, похованого у Сампсоніївському соборі, і поховання революціонерки-народниці, далекої родички графа Розумовського, страченої за замах на Олександра II, Софії Перовської.

В описі поховань зазначено не лише дати народження і кончини, а й основні віхи біографії померлого, його фахові заняття, родинні і культурні зв’язки, посади, що обіймав за життя, титули, звання, мистецькі твори, друковані праці та ін. Також долучено плани кладовищ, що має полегшити віднайдення описаних могил. Наприкінці дослідження вміщено перелік поховань, розташованих на знищених цвинтарях. Описи супроводжуються майстерно виконаними П. Тарасенком фотографіями, у тім числі і портретами світлої пам’яті відомих діячів тощо.

Вигляд представлених у книзі поховань викликає закономірну тривогу, адже переважна більшість могил занедбана й продовжує руйнуватися, і, якщо не почати ремонтно-відновлювальні роботи, значна їх частина може невдовзі зникнути назавжди. Тож автори видання звертаються до підприємців і меценатів України та діаспори з проханням віднайти кошти, щоб зберегти для нащадків пам’ять про наших видатних земляків, котрі знайшли вічний прихисток далеко від Батьківщини. Хочеться вірити, що книга Т. Лебединської знайде відгук у серцях небайдужих до рідної історії та культури й реалізується в конкретних справах по збереженню українського Некрополя.